

Dat neemt niet weg dat het initiatief om deze informatie met de gedegen inleiding ter beschikking te stellen zeer prijzenswaard is. Er worden niet alleen belangrijke lacunes in de bekende prijsgeschiedenis van Posthumus mee opgevuld, maar tevens wordt duidelijk hoe scherp men elders in Europa de Amsterdamse markt in de gaten hield.

Jan Luiten van Zanden

M. J. E. Blauw, *Van Friese grond. Agrarische eigendoms- en gebruiksverhoudingen in de Friese landbouw in de negentiende eeuw* (Dissertatie RUL 1995; Leeuwarden: Fryske Akademy, 1995, 334 blz., f42,50, ISBN 90 6171 795 7).

Problemen rond de pacht en het absenteïsme van grootgrondbezitters werden in de negentiende en de eerste decennia van de twintigste eeuw nergens zo scherp ervaren als in Friesland. Alleen in deze provincie kregen de denkbeelden van de Amerikaanse econoom Henry George, die pleitte voor nationalisatie van alle grond, een warme receptie, en werd er door een politieke partij — de Friesche Volkspartij — geijverd voor deze radicale oplossing van het pachtvraagstuk. Tegen deze achtergrond kan een boek over Friese grond in de negentiende eeuw belangwekkend zijn, ware het niet dat al op de eerste pagina gesteld wordt dat de auteur nauwelijks aandacht zal besteden aan deze 'symbolische en emotionele elementen van grond' (waarmee de hele politieke discussie door de zijdeur wordt afgevoerd).

Dat de situatie in Friesland in bepaalde opzichten bijzonder was, was eigenlijk al bekend, maar wordt door de dissertatie van Blauw nog eens bevestigd. Pacht was in grote delen van Friesland wel heel erg dominant, en bovendien mede door het toenemend absenteïsme van de grondeigenaren zodanig verzakelijkt, dat dit leidde tot grondige kritiek op het pachtstelsel (waarvan het boek verslag doet). Maar in andere delen van het land (Zeeland, Zuid-Holland) was pacht minstens zo belangrijk, terwijl hier de discussie over het pachtvraagstuk vrijwel uitblijft.

Maar mevrouw Blauw is niet zozeer in het pachtvraagstuk als zodanig geïnteresseerd, maar in de vraag 'wat de relatie is tussen eigendoms- en gebruiksverhoudingen in de landbouw en agrarische ontwikkelingen' (16). Hoe hebben, met andere woorden, deze specifieke — en door velen als ongunstige ervaren — pachtverhoudingen de agrarische groei in de negentiende eeuw beïnvloed? Dit lijkt een legitieme, zij het moeilijk te beantwoorden vraag, waarvoor mijns inziens een beroep op bepaalde theoretische inzichten op zijn plaats was geweest. De vraag behoort eigenlijk ook tot het bereik van de institutionele economie, en in het buitenland hebben inzichten ontleend aan deze tak van wetenschap een belangrijke rol gespeeld bij vergelijkbare discussies. Voorbeelden daarvan zijn het al decennia lopende debat over de invloed van de *common fields* op de ontwikkeling van de Britse landbouw en de meer recente discussie over de invloed van het Toscaanse systeem van deelbouw (*mezzadria*) op de landbouw in deze provincie (Fenoaltea, Epstein). Maar een poging om de zeer algemene vraag uit de inleiding te vertalen in meer concrete onderzoeksvragen, ontbreekt ten ene male. Sterker nog, ergens middenin de aanloop van de behandeling van de kritiek op het pachtstelsel, komt de volgende ontluisterende onthulling: 'de vraag wat bedrijfseconomisch 'beter' was, de exploitatie van landbouwgrond door een eigenaar of pachter, moet ik openlaten' (97). Met andere woorden, *en passant* wordt de lezer hierbij meegedeeld dat de auteur absoluut geen raad weet met de vraagstelling die aan het begin van de studie geformuleerd is, en er maar van afziet om deze te beantwoorden. Voor de hand liggende vragen die met de centrale vraag verband houden (werd er door Friese pachtboeren minder geïnvesteerd in grondverbetering dan door hun Groningse

'beklemden' collega's?) worden niet systematisch gesteld (alleen op pagina 226 komt deze even aan de orde in verband met de Friese achterstand op het terrein van de drainage).

Na deze teleurstellingen, heb ik moeite om de positieve kanten van het boek te belichten. Er wordt, aan de hand van een diepteonderzoek in vier gemeenten, veel informatie gegeven over de ontwikkeling van grondgebruik, bezitsverhoudingen en de manier waarop het pachtsysteem functioneerde. Er wordt, aan de andere kant, een serieuze poging gedaan de agrarische, demografische en economische ontwikkeling van de Friese landbouw in de negentiende eeuw verder uit te diepen, waarbij veel interessante informatie opgediept wordt. Daar zitten soms nieuwe verhalen in, zoals die over de Amsterdamse onderneming die in Friesland een groot aantal particuliere boterfabrieken opzette (187-188). Er is hard gewerkt, er zijn veel bronnen bewerkt, met elkaar vergeleken en op een rij gezet, maar het maakt op deze lezer een wat plichtmatige indruk — een samenhangend betoog over de relatie tussen 'eigendoms- en gebruiksverhoudingen in de landbouw en agrarische ontwikkelingen' komt niet van de grond. Op sommige punten, bijvoorbeeld waar het gaat om de veronderstelde groei van de groep gardeniers (273), zijn de conclusies bovendien boterzacht. Toch is de veronderstelde groei van deze groep een van de weinige schakels die Blauw heeft weten te leggen tussen de bezitsverhoudingen en de agrarische ontwikkeling (want de gardeniers konden profiteren van het feit dat er veel los land werd verpacht). De andere schakel is de opkomst van het keuterbedrijf in de Wouden aan het eind van de negentiende eeuw (dankzij het feit dat (heide)grond hier goedkoop was). Al met al vind ik het een onbevredigende studie, die ondanks veel ingezette arbeid weinig nieuws brengt over de Friese grond.

Jan Luiten van Zanden

K. Mandemakers, O. Boonstra, ed., *De levensloop van de Utrechtse bevolking in de 19e eeuw* (Assen: Van Gorcum, 1995, 186 blz., f39,50, ISBN 90 232 3047 7).

De Historische Steekproef Nederlandse Bevolking (HSN) is een onderzoek naar de levensloop van personen die in Nederland tussen 1811 (1812) en 1922 zijn geboren. De relevantie van het onderzoek bestaat uit het bieden van een algemeen en wetenschappelijk relevant kader waarbinnen meer specifieke ontwikkelingen kunnen worden geplaatst. Omdat de provincie Utrecht de proeftuin van het project vormde, worden de resultaten van het onderzoek over de Utrechtse bevolking nu als eerste gepresenteerd.

De bundel opent met een korte inleiding door de redacteurs, gevolgd door een degelijk overzicht van de historische ontwikkeling van de provincie Utrecht in de periode 1800-1940. Volgens auteur Knippenberg vormde deze provincie door haar gevarieerdheid een 'Nederland in het klein'. Wellicht daardoor, maar mogelijk ook door een gebrek aan relevante literatuur, is deze bijdrage, maar dat geldt ook voor enige andere, zeer sterk vanuit een nationaal perspectief geschreven. De Utrechtse historicus mist hier de *couleur local*.

De feitelijke analyse van de gegevens vindt plaats in vijf bijdragen door in totaal zes deskundige auteurs. Zij bespreken achtereenvolgens de levensduur (Van Poppel), de schrijfvaardigheid (Boonstra), het huwelijkspatroon (Kalmijn), de sociale mobiliteit (Van Leeuwen en Maas) en de migratie (Kok) van de Utrechtse bevolking in de negentiende en twintigste eeuw (de titel van het boek klopt dus niet!). Twee bijlagen door Mandemakers, waarin op de technische en wetenschappelijke waarde van de steekproef wordt ingegaan, completeren de bundel.

De vijf analytische hoofdstukken leveren weinig schokkende resultaten op, maar dat was ook